

Artur Pasko

Białystok

Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku w latach 1948–1956. Organizacja i główne kierunki działania¹

Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku był instytucją mającą przeemożny wpływ na życie polityczne, społeczne, gospodarcze i kulturalne województwa białostockiego. Szczególnie interesujący wydaje się okres pierwszych lat po powstaniu PZPR, czas kształtowania się samej partii. Ciekawość historyka potęguje fakt, że przed 1990 r. dostęp do partyjnych materiałów źródłowych był ograniczony, a możliwość ich wykorzystania zawężona do ram odpowiadających politycznym i propagandowym potrzebom PZPR. Zmiany, jakie zapoczątkowane zostały w Polsce po „okrągłym stole”, wyborach w czerwcu 1989 r. i rozwiązaniu PZPR w styczniu 1990 r., stworzyły możliwość jakościowo innego prowadzenia badań dotyczących historii powojennej Polski.

Zasadniczymi celami pracy było: określenie zakresu działań podejmowanych przez KW PZPR w Białymstoku oraz ich wpływu na różne aspekty życia w województwie białostockim, wybranych działań prowadzonych przez władze wojewódzkie PZPR w latach 1948–1956, określenie struktury władz wojewódzkiej organizacji partyjnej oraz jej aparatu na szczeblu KW.

Pojawiły się także dodatkowe problemy badawcze: jaki był zakres autonomii i samodzielności KW PZPR wobec centralnych władz partii? Czy białostocki KW PZPR charakteryzował się cechami szczególnymi, różniącymi go od innych komitetów wojewódzkich? Kto sprawował rzeczywistą władzę w komitecie wojewódzkim?

Podstawę rozprawy stanowią archiwalne i drukowane materiały źródłowe. Najważniejsze znaczenie miały dokumenty byłego Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku, znajdujące się obecnie w zbiorach Archiwum Państwowego w Białymstoku, oraz materiały dawnego Komitetu Centralnego PZPR, przechowywane w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Mimo że zbiory te są niekompletne, ich zasób pozwolił osiągnąć zamierzone cele.

¹ Jest to autoreferat wygłoszony podczas obrony pracy doktorskiej 7 VI 2001 r. przed Radą Naukową Instytutu Historii Uniwersytetu w Białymstoku. Rozprawa doktorska została przygotowana pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Hanny Konopki (Uniwersytet w Białymstoku). Recenzentami byli: prof. dr hab. Wiesław Władysław (Polska Akademia Nauk) i prof. dr hab. Michał Gnatowski (Uniwersytet w Białymstoku).

Ukazanie organizacji i działalności KW PZPR w Białymstoku wymagało przedstawienia specyfiki województwa oraz okoliczności, w jakich powstała Polska Partia Robotnicza, ideowa i organizacyjna poprzedniczka Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Do czasu wyzwolenia województwa białostockiego spod okupacji niemieckiej na terenie tym PPR nie istniała. Tworzenie jej struktur rozpoczęto dopiero po 27 lipca 1944 r. W sierpniu tego roku utworzono Komitet Obwodowy PPR. Należy dodać, że żadna z osób wchodzących w skład tego komitetu nie była formalnie członkiem tej partii. W województwie białostockim pierwszych członków przyjęto do PPR dopiero 21 sierpnia 1944 r., w czasie posiedzenia Komitetu Obwodowego.

Rozwój liczebny i organizacyjny PPR w województwie białostockim następował stosunkowo powoli. Było kilka przyczyn tego stanu rzeczy. Po pierwsze, z powodu słabości miejscowego przemysłu brakowało liczących się skupisk robotniczych, z których przede wszystkim mieli się rekrutować członkowie partii. Po drugie, mieszkańcy Białostocczyzny na ogół niechętnie, a co najmniej z rezerwą, odnosili się do „władzy ludowej”. Długo utrzymywały się także wpływy ugrupowań politycznych wiernych Rządowi Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie. Niemałe znaczenie miały także doświadczenia z okresu okupacji radzieckiej w latach 1939–1941, które spowodowały, że ludność z niechęcią patrzyła na przedstawicieli władz utworzonych przy poparciu ZSRR. Mimo trudności liczba członków partii w województwie powoli — lecz systematycznie — rosła.

Zjednoczenie PPR i PPS i utworzenie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej było w rzeczywistości wchłonięciem w szeregi PPR grupy PPS-owców. W województwie białostockim akcja scalenkowa objęła około 290 byłych kół PPS i PPR przemianowanych na podstawowe organizacje partyjne PZPR. W skład PZPR w województwie białostockim weszło około 16 tys. członków byłej PPR i 3,5 tys. członków niegdysiejszej PPS. Sekretarzami 73% nowo utworzonych podstawowych organizacji partyjnych zostali członkowie dawnej PPR, zastępcami sekretarzy zaś 69% podstawowych organizacji partyjnych wybrano członków wspomnianej PPS. Poza pojedynczymi przypadkami odmowy przyjmowania kwestionariuszy PZPR akcją scalenkową w województwie władze partii oceniły pozytywnie.

23 grudnia 1948 r. w trakcie posiedzenia komitetów wojewódzkich byłej PPR i PPS dokonano wyboru Komitetu Wojewódzkiego oraz Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku. I sekretarzem KW PZPR został wybrany Mieczysław Tureniec wywodzący się z PPR, II sekretarzem — Stefan Dąbek z dawnej PPS.

Najwyższą statutową władzą wojewódzkiej organizacji partyjnej była konferencja wojewódzka, a w okresie między konferencjami — komitet wojewódzki PZPR. Do prowadzenia bieżącej pracy partyjnej komitet wojewódzki wybierał egzekutywę. Konferencje wojewódzkie zwoływał komitet wojewódzki w porozumieniu z KC PZPR — formalnie nie rzadziej niż raz w roku. Plenarne posiedzenia komitetu wojewódzkiego miały być zwoływane przynajmniej co dwa miesiące, posiedzenia egzekutywy zaś — raz w tygodniu.

W praktyce częstotliwość odbywania konferencji wojewódzkich i posiedzeń plenarnych KW odbiegała od norm statutowych — odbywały się one rzadziej. Terminy i podstawowa tematyka obrad wojewódzkich konferencji partyjnych oraz posiedzeń plenarnych KW PZPR w Białymstoku były na ogół skorelowane z terminami i tematyką posiedzeń plenarnych KC PZPR. Poświęcano je głównie na „przenoszenie” uchwał i decyzji KC na grunt wojewódzkiej organizacji partyjnej. Komitet wojewódzki nie miał w zasadzie swobody w kształtowaniu oryginalnego, własnego planu posiedzeń. Inicjatywę mógł wykazywać — zgodnie z zasadą centralizmu demokratycznego — jedynie w wykonywaniu uchwał i poleceń instancji zwierzchniej.

Posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku odbywały się na ogół regularnie. Zakres działalności egzekutywy — „prowadzenie bieżącej pracy partyjnej” — był szeroki. Egzekutywa KW PZPR w Białymstoku decydowała o polityce kadrowej w aparacie partyjnym, administracji publicznej, gospodarce, oświacie i w wielu innych dziedzinach. W porozumieniu z KC PZPR zatwierdzała obsadę stanowisk nomenklaturowych. Egzekutywa w swej pracy wiele uwagi poświęcała sprawom gospodarki, a zwłaszcza rolnictwa. Systematycznie analizowała stan i rozwój organizacji partyjnej województwa białostockiego.

Kolejne Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku liczyły w latach 1948–1956 od 11 do 15 członków. W jej składzie dominowali pracownicy aparatu partyjnego: sekretarze, kierownicy wydziałów KW PZPR, przewodniczący Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej. Z „klucza” w jej skład wchodził dowódca jednostek Wojska Polskiego, Milicji Obywatelskiej, szefowie Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. Na czele Egzekutywy stał I sekretarz KW PZPR w Białymstoku. Statut partii nie precyzował zbyt dokładnie jego kompetencji. W praktyce „organ wykonawczy komitetu” — egzekutywa, a przede wszystkim I sekretarz KW i sekretariat stanowili nie tylko centrum władzy wojewódzkiej organizacji partyjnej, ale także decydujący ośrodek dyspozycyjny w województwie posłusznie wykonujący uchwały i polecenia płynące z Komitetu Centralnego.

Zgodnie ze Statutem partii I sekretarza wybierał komitet wojewódzki. W praktyce wybór polegał zwykle na „zaakceptowaniu” kandydata „zarekomendowanego” przez KC PZPR. W latach 1948–1956 funkcję I sekretarza KW PZPR w Białymstoku pełniło kolejno osiem osób: Mieczysław Tureniec, Józef Faruga, Józef Rygliszyn, Grzegorz Wojciechowski, Stanisław Brodziński, Jan Jabłoński. Na fali październikowych przemian 1956 r. niespełna trzy tygodnie I sekretarzem był Antoni Laskowski. Arkadiusz Łaszewicz, który to stanowisko objął w końcu listopada 1956 r., otwierał kolejny rozdział dziejów PZPR na Białostocczyźnie.

Powyższe zestawienie pozwala na wysunięcie wniosku, że I sekretarz KW PZPR, poza kierowaniem pracą egzekutywy KW, był przedstawicielem KC PZPR, swoistym namiestnikiem partii w danym województwie.

O niesamodzielności wojewódzkiej organizacji partyjnej i jej władz decydowało także i to, że jej działalność była finansowana prawie w całości z dotacji otrzymywanej z KC PZPR. Składki członkowskie stanowiły bowiem nie więcej niż 10% wpływów.

Działalność Komitetu Wojewódzkiego między konferencjami wojewódzkimi PZPR formalnie kontrolowała Komisja Rewizyjna (wybierana podczas tych konferencji). Początkowo badała jedynie realizację budżetu i rachunkowość KW PZPR. W następnych latach rozszerzono zakres jej działania, m.in. o kontrolę gospodarki legitymacjami partyjnymi, zabezpieczenia poufnych dokumentów, sposobu rozpatrywania skarg i zażeń kierowanych do partii. Systematycznie rosła liczba przeprowadzanych kontroli, praca komisji zaś przyjmowała coraz bardziej planowy i sformalizowany charakter.

Praktyczne znaczenie Komisji Rewizyjnej było jednak niewielkie. Składała się ona z osób powiązanych różnymi niemi zależnościami z KW PZPR. Praca komisji stwarzała pozory kolegialności oraz udziału swoiście rozumianego „czynnika społecznego” w nadzorowaniu działania wojewódzkich władz partyjnych. Obiektami i potencjalnymi „ofiarami” prowadzonych kontroli byli najczęściej niedouczeni, nieprzygotowani rachmistrze komitetów powiatowych, którzy popełniali „nadużycia” lub po prostu nie radzili sobie z wymogami rozbudowanej biurokracji. Sprawozdania komisji rewizyjnych przedstawiane na wojewódzkich konferencjach utrzymane były w podobnym tonie i nie wносиły nazbyt istotnych uwag i wniosków do dalszej pracy komitetu. Praca Komisji Rewizyjnej oraz sprawozdania z jej działalności były praktycznie

elementem rytuału mającego pozorować znaczenie statutowej, społecznej kontroli działania wojewódzkich władz partyjnych.

„Nad czystością szeregów partyjnych i obliczem ideologicznym członków” czuwała Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej. W ciągu omawianego okresu komisja nieprzerwanie zajmowała się sprawami „personalno-dyscyplinarnymi”. Był to najbardziej spektakularny zakres działania WKKP. Wyraźny przełom w pracy komisji nastąpił po III Plenum KC PZPR, w styczniu 1955 r. Od tego czasu styl i metody pracy „personalno-dyscyplinarnej” WKKP przyjęły bardziej łagodny charakter. Planowa działalność komisji w znacznym stopniu odzwierciedlała główne kierunki działania wojewódzkiej organizacji partyjnej. Do pierwszej połowy 1954 r. w planach WKKP często podejmowano problematykę związaną z rozwojem organizacyjnym partii. Od lipca 1954 r. skupiano się przede wszystkim na zagadnieniach gospodarczych. Dominowały tematy związane z „walką” POP w zakładach pracy o wykonanie planów produkcyjnych, obniżenie kosztów produkcji itp.

Komitet Wojewódzki PZPR w Białymstoku był tworzony w oparciu o dotychczasowe struktury, działacze i doświadczenia dawnego KW PPR. Wydziały Komitetu Wojewódzkiego PPR, a następnie PZPR w Białymstoku powstawały na podstawie instrukcji i uchwał Komitetu Centralnego PPR, później Komitetu Centralnego PZPR.

Zgodnie ze statutem partii, do II Zjazdu PZPR w 1954 r. zmiana struktur wydziałowych w komitetach wojewódzkich mogła być dokonywana przez te komitety, za zgodą Komitetu Centralnego. Po II Zjeździe kompetencje w tym zakresie posiadał wyłącznie Komitet Centralny.

W 1949 r. w Komitecie Wojewódzkim PZPR w Białymstoku istniały następujące wydziały: Administracyjno-Samorządowy, Rolny, Socjalno-Zawodowy, Propagandy, Ekonomiczny, Personalny, Organizacyjny, Komunikacji, Kobiety, Ogólny. W strukturach Komitetu Wojewódzkiego istniała także Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej.

Struktura organizacyjna KW PZPR w Białymstoku w zasadzie nie różniła się od innych komitetów wojewódzkich. W kolejnych latach ulegała jednak kilkakrotnym zmianom. Proces tworzenia i likwidacji wydziałów w KW PZPR w Białymstoku wynikał z realizacji uchwał Komitetu Centralnego PZPR. Wyjątkiem było utworzenie, na wniosek Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku, Wydziału Oświaty i Szkolnictwa Wyższego. Najwięcej zmian w strukturze organizacyjnej KW PZPR w Białymstoku dokonano po 1951 r. Były one odbiciem założeń gospodarczych i politycznych.

Zmiany dokonane jesienią 1956 r. były najbardziej spektakularnym przykładem wprowadzenia nowego porządku w partii. Oprócz niewątpliwego celu — naprawy partii — miały także przekonać masy członkowskie o zerwaniu z dotychczasowym, błędnym stylem pracy aparatu partyjnego.

Prestżowe funkcje pełniła siedziba Komitetu Wojewódzkiego PZPR. Propagandowy sukces powstania PZPR skłaniał do uzewnętrznienia wielkości nowej zjednoczonej partii. Początkowo Komitet Wojewódzki PZPR mieścił się w budynku przy ulicy Sienkiewicza, a następnie przy ulicy Branickiego (później Lenina). Odpowiednią rangę spełniać miał dopiero nowy gmach zbudowany w centrum miasta.

Władze wojewódzkie PZPR przywiązywały dużą wagę do rozbudowy struktur terenowych partii. Ze względu na charakter gospodarczy województwa nacisk położono na tworzenie organizacji wiejskich. Praca ta miała charakter systematyczny. Prowadzono ją poprzez organizacje terenowe — komitety powiatowe, gminne oraz podstawowe organizacje partyjne. Słabością tych działań była niewielka skuteczność działalności pracowników instancji terenowych. W wielu przypadkach wynikało to z braku doświadczenia lub po prostu z ich nieudolności.

Dlatego też na początku 1950 r. KW PZPR zdecydował o weryfikacji sekretarzy komitetów gminnych. Jednakże postęp w pracy nad budową struktur terenowych umożliwiło dopiero obsadzenie stanowisk sekretarzy komitetów gminnych w 1953 r. przez aktyw partyjny ściągnięty ze Śląska.

W województwie białostockim stosunkowo niewielka była także liczba podstawowych organizacji partyjnych w przemyśle. Wynikało to głównie z charakteru gospodarczego województwa. Znacznie więcej POP istniało w instytucjach i administracji, mimo że kierownictwo partyjne nie przywiązywało większej wagi do wzrostu wskaźników „upartyjnienia” tego sektora.

Wojewódzka białostocka organizacja partyjna była najmniej liczna w całym kraju. Zwiększenie liczebności szeregów partyjnych było zatem stałym zadaniem stojącym przed władzami partyjnymi w Białymstoku. Dążenie do zwiększenia szeregów partyjnych organizacji wojewódzkiej powodowało „zaniedbanie” struktury socjalnej. Największy odsetek wśród członków partii stanowili pracownicy umysłowi. W latach 1948–1956 systematycznie zmniejszał się udział procentowy chłopów i robotników w organizacji partyjnej województwa białostockiego, wzrastał zaś procent pracowników umysłowych. W PZPR w województwie białostockim, w omawianym okresie, jedynie odsetek pracowników umysłowych zbliżony był do średniej krajowej. Wyższy niż w całym kraju był udział procentowy chłopów, niższy zaś robotników.

Niezbędnym elementem rozwoju liczebnego, a także „zwartości ideowopolitycznej” partii było masowe szkolenia polityczne. Sprawność kierowania szkoleniem w pierwszych latach istnienia wojewódzkiej organizacji była słaba. Powszechny charakter zaczęło ono przybierać dopiero w kolejnych latach.

Masowe szkolenie było jednym ze sposobów oddziaływania na społeczeństwo. Największe możliwości w tym zakresie stwarzała prasa. W 1950 r. Komitet Centralny PZPR wystąpił z inicjatywą utworzenia organów prasowych komitetów wojewódzkich partii. Od 1 września 1951 r. zaczęła się ukazywać „Gazeta Białostocka” — organ prasowy KW PZPR w Białymstoku. Rzeczywiste relacje między KW PZPR i tym organem stanowiły odbicie faktycznego umiejscowienia wojewódzkiego ośrodka decyzyjnego. Wielokrotnie okazywało się, że władza skupiała się w Egzekutywie KW PZPR, a ściślej w rękach I sekretarza. Poprawa współpracy kierownictwa KW, jego aparatu i gazety sprowadzała się w zasadzie do uległości redaktora naczelnego wobec KW. Dopiero jesienią 1956 r. dziennikarze wykorzystali pierwszą okazję, by odciąć się od dotychczasowego redaktora naczelnego i obowiązujących form działania.

Kierunki aktywności Komitetu Wojewódzkiego partii były w zasadzie pochodną polityki prowadzonej przez Komitet Centralny PZPR. Dotyczyło to także „walki o zmianę oblicza ideologicznego” szkoły. W pierwszych latach działalności KW PZPR, kiedy zadanie to trzeba było wykonywać przy pomocy nauczycieli przedwojennych, rozbudowano „dwustronny system” kontroli, polegający na obsadzaniu stanowisk administracyjnych i komitetów rodzicielskich zaufanymi ludźmi. Jednocześnie prowadzono szkolenia ideologiczne nauczycieli, którym „wpajano marksistowski światopogląd” i których przygotowywano do realizowania celów oświatowych. Jednym z elementów walki o „nową szkołę” były działania PZPR przeciwko nauczaniu religii w szkołach i tworzenie „szkół świeckich”. Kontrolowanie szkół przez PZPR miała ułatwić rozbudowa organizacji partyjnej wśród nauczycieli. Zadanie to w dużej części spoczywało na nauczycielach partyjnych, którzy mieli oddziaływać na bezpartyjnych. Ponadto pozyskanie pedagogów do partii ułatwiało rozwój organizacji partyjnej w środowisku wiejskim, jako że stanowili oni grupę „opiniotwórczą”.

W końcu lat czterdziestych przejawem działalności oświatowej partii była walka z analfabetyzmem, która w województwie białostockim miała szczególnie szeroki zasięg. Pomimo

niedoskonałości w realizowaniu zamierzeń oraz nadawaniu tym działaniom propagandowego znaczenia, akcja zakończyła się sukcesem — analfabetyzm zlikwidowano.

Przykładem inicjatywy i ambicji władz wojewódzkich partii w Białymstoku było zorganizowanie w stosunkowo krótkim czasie dwóch wyższych uczelni: Wieczorowej Szkoły Inżynierskiej i Akademii Medycznej. Szkoła techniczna miała rozwiązać problem braku wysoko kwalifikowanych kadr potrzebnych do realizacji założeń planu sześcioletniego. Akademia Medyczna miała podnieść poziom lecznictwa w województwie. Obie uczelnie, a szczególnie Akademia Medyczna, stały się wizytówką miasta.

Jednym z najważniejszych tematów podejmowanych przez kierownictwo wojewódzkiej organizacji partyjnej była problematyka wiejska. Wynikało to zwłaszcza z rolniczego charakteru województwa, a także zainteresowania władz centralnych sprawami wsi i rolnictwa.

Szczególne miejsce zajmował problem tworzenia spółdzielni. W województwie białostockim nie odnotowano na tym polu „sukcesów”. Wynikało to z powszechnej niechęci chłopów do gospodarki kolektywnej, wzmacnianej ponadto doświadczeniami płynącymi z gospodarki radzieckiej na tych ziemiach w latach 1939–1941. Ponadto fakt słabości organizacyjnej PZPR, zwłaszcza w gminach, utrudniał prowadzenie zmasowanej, a więc względnie skutecznej akcji „uspółdzielczania” wsi. Nietrwałość kolektywizacji potwierdziło masowe rozwiązywanie po 1956 r. spółdzielni istniejących w województwie białostockim. Pod względem „uspółdzielczania” wsi, wyników produkcji rolnej, struktury gospodarstw indywidualnych województwo białostockie było na jednym z ostatnich miejsc w kraju. W kategoriach sukcesu można rozpatrywać stopniową elektryfikację wsi oraz takie „osiągnięcia”, jak ograniczenie zakresu stosowania trójpolówki.

W KW PZPR w Białymstoku znacznie rzadziej niż sprawy wsi poruszano zagadnienia przemysłu. W tym przypadku Komitet Wojewódzki, podobnie jak i w innych dziedzinach, stanowił „ogniwo transmisyjne” między centrum politycznym i gospodarczym a „terenem” i znajdującymi się tam zakładami pracy. Rzeczywiste obowiązki i możliwości KW PZPR sprowadzały się do pilnowania realizacji planów gospodarczych oraz specyficznie rozumianej „pomocy” zakładowym organizacjom partyjnym, ograniczanej w zasadzie do „komenderowania” nimi. Komitet Wojewódzki PZPR realizował swoją kierowniczą funkcję wobec przemysłu głównie poprzez politykę kadrową, szczegółowy nadzór nad realizacją ogólnych planów gospodarczych oraz omawianie, ocenianie i wyciąganie wniosków na forum kolejnych organizacji i instancji partyjnych. Stosunkowo niewielkie rozmiary istniejącego na tym terenie przemysłu oraz skromny zakres inwestycji w okresie planu sześcioletniego stawały Białostoczczyzną na końcu listy województw pod względem uprzemysłowienia.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że Komitet Wojewódzki PZPR w Białymstoku był „pasem transmisyjnym” uchwał i instrukcji płynących z KC PZPR. Stanowił scentralizowaną, najwyższą instancję partii w województwie, w której faktyczną władzę sprawowała Egzekutywa i sekretariat KW na czele z I sekretarzem rekomendowanym przez Komitet Centralny PZPR. W istocie Komitet Wojewódzki nie miał swobody działania, nawet w sprawach dotyczących terenu swej pracy. Najważniejsze decyzje podejmowano na szczeblu Komitetu Centralnego, instancja wojewódzka partii zajmowała się wykonywaniem dyrektyw płynących z Warszawy.

Następstwem uchwał i instrukcji przesyłanych z Komitetu Centralnego PZPR były także wszelkie zmiany struktury wydziałowej Komitetu Wojewódzkiego. Wyjątkiem było utworzenie na wniosek Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku Wydziału Oświaty i Szkolnictwa Wyższego.

Lata 1948–1956 były okresem kształtowania się struktur organizacyjnych KW PZPR w Białymstoku oraz doskonalenia różnych form działalności. Jednakże specyfika terenu, niewielka liczebność PZPR w województwie, stanowiły, że Komitet Wojewódzki PZPR w Białymstoku pozostawał „na uboczu” głównego nurtu najważniejszych wydarzeń w kraju.